

Jugoszlávia nemzeti könyvtárainak funkciói

NÉMETH MÁRIA

A Szövetségi Köztársaság könyvtárügyének alapvető jellemvonásai

Jugoszlávia könyvtárügyének szervezeti felépítése — megfelelően annak, hogy az ország hat, nagyfokú önállósággal rendelkező köztársaságra oszlik* — erősen decentralizált. A jugoszláv államigazgatás csupán irányelveket, keretrendeleteket ad ki, amelyeket az egyes köztársaságok illetékes hatóságai töltenek meg a helyi adottságoknak megfelelő tartalommal. Minden vonatkozásában egységesen szabályozott könyvtárügy kialakítására nincs is központi törekvés — a történeti fejlődés, a helyi hagyományok és viszonyok eltérő voltát az államvezetés minden tekintetben, így e területen is tiszteletben tartja.

Ezek a tényezők teszik érthetővé azt, hogy

a jugoszláv könyvtárügy szervezete több vonatkozásában kettős;

hogy bizonyos munkálatok (pl. a nemzeti bibliográfiák közreadása) országosan is és ezzel párhuzamosan köztársaságoként is folynak;

valamint azt, hogy az egyes köztársaságok könyvtárainak helyzete, tevékenységi köre és gyakorlata részleteiben más és más képet mutat. Ez ugyanakkor kedvező lehetőséget biztosít a különféle munkamódszerek gyakorlati kipróbálásának és általános bevezetésének.

A lazább kapcsolat azonban nem jelent szervezetlenséget, sőt azt sem, hogy a jugoszláv könyvtárügy ne haladna az egységesítés felé.

A számunkra megszokott központi szervek feladatainak egy részét az igen aktívan működő Jugoszláv Könyvtáros Egyesület látja el.

A háború után szervezett, illetve újjászervezett Egyesület felépítése — az államvezetés elveinek megfelelően — kettős: köztársaságoként, de országos szinten is működik. Mind a központi szervezet, mind a köztársasági egyesületek szakosztályokra tagozódva végzik munkájukat, előkészítik a köztársasági és az állami rendeleteket, koordinálják saját területükön, illetve országos vonatkozásban is az eltérő elveket, és közelítik egymáshoz az egyes könyvtárak és az egyes köztársaságok gyakorlatát.

Különösen lendületes ez a tevékenység azóta, amióta rendszeresen megszervezik az egyesületek területi, valamint országos közös konferenciáit is. Az

* Szerbia, Horvátország, Szlovénia, Bosznia-Hercegovina, Makedonia, Crna Gora (Montenegro). Ezen belül Szerbia még két autonóm tartományt; a Vajdaságot és Kosovo-Metohiját is magában foglal.

ezen kialakult személyes kapcsolatokon és tapasztalatszeréken, valamint a szakmai vitákon keresztül nagy lépésekkel halad előre az egységes jugoszláv könyvtárügy kialakítása. Igen szép eredményeket értek el pl. a katalogizálási szabályok egységesítésének előkészítésében azon az 1962-ben tartott ülésen, amelyen az Egyesület plenumának tagjain kívül az egyes köztársaságok Egyesületeinek elnökei, a köztársasági katalogizálási szakosztályok elnökei és mindazok a szakemberek is részt vettek, akik ezzel a kérdéssel foglalkoznak. Azóta az egységesítésre való törekvés minden tudományos könyvtárban érezhetően jelentkezik. De ez természetesen csak egy példa és egy kiragadott részlet abból a sokrétű tevékenységből (pl. utazások szervezése, külföldi könyvtároskonferenciákra igen jelentékeny delegációk kiküldése, szakmai előadások tartása), amely az Egyesület működését jellemzi.

Az államvezetés igen nagy fontosságot tulajdonít az Egyesület munkájának, amit azzal is kifejezésre juttat, hogy ülésein — nemegyszer miniszteri szinten is — képviselteti magát. Ennek megfelelően természetesen magáévá is teszi a kialakult nézeteket és megadja azt az állami támogatást, amely a munkák előbbreviteléhez szükséges.

A közös gyakorlat kialakításában a nagymértékben fejlődő és most kibontakozó hálózati felépítésnek alapvető szerepe van. Ennek ismertetésére — mivel ez a nemzeti könyvtárak feladatkörébe tartozik — azok munkájának elemzésénél fogunk visszatérni. Itt csak azt kell leszögezni, hogy e központi könyvtárak módszertani munkája nemcsak az illetékességükhöz tartozó könyvtárak tevékenységének és munkamódszereinek egységesítését eredményezi, hanem — a köztársasági könyvtárak együttműködése nyomán — országos szinten is hozzájárul a különbségek eltüntetéséhez.

A munka színvonalának emeléséhez és a közös szempontok kialakításához vezet az a jól — és közös alapokon — felépített képzési rendszer is, amely a jugoszláv könyvtárosokat hivatásukra előkészíti. A középkaderek könyvtáros technikum, illetve érettségi utáni szaktanfolyam elvégzése után, a magasabb beosztásúak főiskolai, vagy egyetemi tanulmányaik befejezése után kerülnek a könyvtárakba. 1963 óta a belgrádi egyetemen önálló könyvtártudományi tanszék is működik.

Végül az egységes nézetek és munkamódszerek kialakítását nagymértékben elősegítik a színvonalas könyvtártudományi kiadványok, ezeken belül is a vitás kérdéseket bátran, sokoldalúan felvető és részleteiben is elemző szakfolyóiratok.

A jugoszláv nemzeti könyvtárak működésének meghatározói

A jugoszláv könyvtárak összességének munkáját jelen áttekintésünkben nem kívánjuk ismertetni, kizárólag a jugoszláv nemzeti könyvtárak fő működési területeit szeretnénk vázolni.

Mielőtt azonban bármi részletre kitérnénk, magát az elnevezést — a nemzeti könyvtár Jugoszláviában használatos fogalmát — szükséges tisztázni.

Amint központi állami hatóság sincs, amelynek hatáskörébe valamennyi jugoszláv könyvtár tartoznék, úgy nincs az *egész* országot reprezentáló egyetlen nemzeti könyvtár sem. Ezzel szemben minden köztársaságnak (és a Vajdaságnak, mint autonóm tartománynak is) van központi könyvtára, amely a saját területén

a nemzeti könyvtári feladatokat látja el és emellett a köztársaság könyvtárügyének segítője is.

E köztársasági nemzeti könyvtárak működését több alapvető tényező határozza meg, melyek közül az előzőkben rögzített legalapvetőbb ismérvek mellett még kiemelendő az, hogy

— kettő kivételével — egyben egyetemi könyvtári funkciókat is teljesítenek; köztársaságuk kollektív könyvtári munkáinak szervezői;

az illetékességi területükhöz tartozó könyvtárak — jelenleg elsősorban a tudományos könyvtárak — módszertani segítői.

Kötelespéldány-rendszer, gyűjtőkör

A nemzeti könyvtárak első és legfontosabb feladata a köztársaság területén megjelent kiadványok hiánytalan gyűjtése. E funkció ellátásának az államvezetés rendkívüli fontosságot tulajdonít, amit az is bizonyít, hogy az első kötelespéldány-rendeletet a kormány már 1945 februárjában életbe léptette, akkor, amikor az ország területe még teljesen fel sem szabadult.

Többszöri változtatás után 1953-ban nyert a kötelespéldányok szétosztása végleges szabályozást. Ennek értelmében a nyomdák saját területük nemzeti könyvtárainak legalább 7 példányt kötelesek minden kiadványukból beszolgáltatni. Ebből a könyvtár kettőt magának tart meg, a többi öt társkönyvtárának adja át egy-egy példányban. Ezen kívül a köztársaságok saját hatáskörükön belül még igényelhetnek kötelespéldányokat. Ebből területük legjelentősebb tudományos könyvtárainak szükségleteit elégítik ki. Így Szerbiában a belgrádi Egyetemi Könyvtár és a Novi Sad-i Matica Srpska Könyvtára, Horvátországban pedig (ahol a beszolgáltatott példányok száma 12) Split, Rijeka, Zadar és Pula tudományos könyvtárai részesülnek az állami juttatásból.

A kötelespéldányok szétosztásának kötelezettsége nagy többletmunkát jelent a köztársaságok központi könyvtárai számára. Mégis vállalják, mert a területi alapon megszervezett beszolgáltatás biztosíthatja a megfelelő ellenőrzést és ezáltal az anyag hiánytalan beérkezését.

Az elmondottakból világossá válik a kötelespéldányok megőrzésének országos szervezete: mind a hat nemzeti könyvtár egy példányban őrzi a szövetségi köztársaság valamennyi kiadványát és két példányban a sajátját. Emellett a belgrádi Bibliográfiai Intézet — mint a teljes jugoszláv nemzeti bibliográfia közreadója — szintén részesül 1950 óta kötelespéldány-szolgáltatásban és könyvtárában tárolja a hozzá beküldött kiadványokat.

Ennek a rendszernek nemcsak az a jelentősége, hogy a teljes jugoszláv anyag minden köztársaság területén megtalálható és rendelkezésre bocsátható, hanem az is, hogy a hat, sőt hét különböző helyen való raktározással egy könyvtár állományának véletlen pusztulása esetén a többi könyvtárban biztosított a nemzeti anyag megmaradása.

A saját köztársaság területén megjelent könyv- és folyóiratanyag két példányban való megőrzése pedig lehetőséget nyújt arra, hogy az egyiket a napi forgalomból kivonva a jövő számára archivális példányként tartalékolják.

A kurrens kiadványok megőrzése 1945 óta biztosítva van. Sokkal nehezebb a helyzet a háború előtti anyag teljességének elérése tekintetében. Ennek oka egyrészt az, hogy azok a könyvtárak, amelyek csak a háború után váltak területük

központjaivá, nem rendelkeznek régebbi művekkel, másrészt az, hogy a háború pusztításai következtében igen jelentős állománytestek mentek tönkre (így pl. a belgrádi nemzeti könyvtár egész anyaga is). Természetes, hogy mindent megtesznek hiányaik pótlására és e célra igen nagy összegeket fordítanak.

Tartalmi vonatkozásban a nemzeti anyag gyűjtése jelenleg minden nyomtatásban és sokszorosításban megjelent kiadványra (könyv, újság, folyóirat, brosúra, röplap, plakát, térkép, különlenyomat, reklámanyag stb.) vonatkozik.

Emellett — és a hazai anyag visszamenőleges kiegészítése mellett — a köztársaságok központi könyvtárai arra is törekednek, hogy a szűkebb hazájukkal kapcsolatos ún. „-ica” (pl. croatica, slovenica) irodalmat is gyűjtsék. Horvátországban ennek az elvnek megfelelően gyűjtik a területükön más nyelven, illetve máshol (tehát Horvátország területén kívül) horvátul megjelenő kiadványokat, valamint a horvát szerzők külföldön kiadott műveit is.

A nemzeti könyvtárak gyűjtőkörének a vázolt kereten túlmenő alakulását — mivel országos gyűjtőköri megosztás, illetve egyeztetés nincsen — a helyi hagyományok és igények alakítják ki. A legtöbb helyen — ahol egyetemi könyvtári funkciókat is teljesít a köztársasági könyvtár — természetesen az egyetemi oktatók és hallgatók ellátása is az alapvető feladatok közé tartozik. Gyarapításuk elsősorban humán jellegű, a természettudományok területéről általában csak az összefoglaló műveket szerzik be. Ahol azonban jelentősebb gyűjteményekkel rendelkeznek egy-egy tudományterület köréből, ott azt ma is továbbfejlesztik (így pl. a zágrábi nemzeti és egyetemi könyvtár matematika-részlegét).

A könyvtárak igen értékes hagyatéki anyaggal is rendelkeznek. Ezeket külön állománytestekben tárolják, regisztrálják és mint a nemzeti kultúra értékeit rendkívüli megbecsülésben részesítik.

Természetesen egészül ki a nemzeti könyvtárak gyűjteménye a kézírásos könyvekkel és kéziratokkal. Pontosan körvonalazott profil az utóbbi területen nincs, igyekeznek mindazt megszerezni, ami a nemzeti történelemmel, kultúrával és irodalommal kapcsolatban áll.

Feldolgozómunka

A beáramlott anyag feltárása Jugoszláviában is igen sok problémát von maga után. Ezek részben abból a minden nemzeti könyvtárra háruló feladatból adódnak, hogy a legkülönbébb kiadványtípusokat kell — és pedig mindegyiket saját jellegének megfelelően — feldolgozni és a közönség számára hozzáférhetővé tenni, másrészt abból a kívánalomból, hogy gyűjteményeiket katalógusaikon keresztül minél sokrétűbben szeretnék bemutatni.

A kiadványtípusok határainak elmosódottsága és az ebből szükségszerűen eredő nehézségek a nemzeti könyvtárak feldolgozómunkájában érezhetően jelentkeznek. Elyben megoldottnak látszik a periodikák és könyvek elhatárolásának kérdése azzal, hogy az előbbi kategóriát országosan a legszélesebben értelmezik. A folyóiratok országos központi katalógusánál szerzett tapasztalatok alapján azonban úgy látszik, hogy a gyakorlati megoldás — éppen úgy mint nálunk — az elméletet nem mindíg követi.

Ha a szövetségi köztársaságon belül nem is lehet egységes elveket érvényre juttatni, az egyes könyvtárak e két kiadványcsoportot elhatárolják egymástól. Ez

a gyakorlatban úgy jelentkezik, hogy a folyóiratokkal kapcsolatos munka egésze, de legalábbis a feldolgozási része külön szervezeti egység keretében történik.

A kisnyomtatványok megőrzését minden nemzeti könyvtárban igen fontosnak tartják. Úgy vélik, hogy ez a dokumentumanyag elsőrendű forrás lesz az ország történetének, gazdasági és kulturális életének teljes értékű feltárásához. Éppen ezért igen nagy gondot fordítanak e dokumentumok feldolgozására, pontosabban a feldolgozási elvek tisztázására. Teljesen egységes és kialakult gyakorlattal még nem találkozunk, de az eddigi kezdeményezések (pl. a zágrábi könyvtár kisnyomtatvány és grafikai gyűjteményeiben folyó munka) magas szintű kibontakozásra mutatnak.

A feldolgozó munka Jugoszlávia nemzeti könyvtáraiban nem mondható egységesnek. E tény magyarázata abban — a már említett — köztársasági tagolódásban rejlik, aminek könyvtári vonatkozásait még nem sikerült teljesen áthidalni. Vannak azonban figyelemre méltó kezdeményezések, amelyek a közös gyakorlat kialakítását készítik elő. Így jelentős lépések történtek a katalogizálási szabályzat kialakítására. Szerbiában és Szlovéniában már kidolgozták és nyomtatásban is közreadták a címléírás elveket, Horvátországban írásban rögzítették azokat. Most van folyamatban az országos egységesítés megteremtése, mégpedig a Jugoszláv Könyvtárosok Egyesületének köztársaságonkénti, illetve központi ülésein, tanácskozásain keresztül.

A feldolgozó munkáról beszélve lehetlenség katalógusairól, illetve azok problémáiról nem szólni. Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a nemzeti könyvtárak anyagának feltárása betűrendes és szakkatalógusokban történik, ezek közül legalább az egyik (a betűrendes) olvasói és szolgálati síkon is, tehát kétszeresen jelentkezik. A periodikumok címeit általában külön katalógus tartja nyilván.

A betűrendes katalógus legfőbb különösségének és problémájának felvázolásához azt az alapvető különbséget kell mérlegelnünk, amely a szövetségi köztársaságon belül használatos cirill és latin írás, illetve a betűrend kettősségéből adódik. (Szlovénia és Horvátország területén a latin, máshol a cirill írást használják.) A könyvtáros számára a betűrendes katalógus felállításánál a hazai anyag tekintetében két megoldás nyílik: vagy külön tartja a cirill és a latin betűs címeket, vagy megpróbálja az egyik katalógusba a másik anyagát valamilyen kompromisszum árán beolvasztani. Bonyolítja a helyzetet természetesen a külföldi latin, illetve cirill betűs anyag besorolásának kérdése is. A megoldás országos szinten nem mutat egységes képet, ezért e kérdést a leghelyesebb néhány példán keresztül megvilágítani.

A belgrádi nemzeti könyvtár betűrendes olvasói katalógusa két alapvető részre oszlik, egyrészt a hazai, másrészt a külföldi anyag elkülönített nyilvántartására. A hazai anyagot a cirill betűrendszernek megfelelő besorolásban hozza, olyan módon, hogy a latin betűs címek rendszavát átírja és így — legalábbis besorolási szempontból — egységes és rendezhető anyagot kap. A külföldi művek katalógusa ismét kettős: külön tartja nyilván a cirill betűs orosz és bolgár anyagot, és külön a többi latin betűset. A szolgálati katalógus felépítése hasonló, azzal az eltéréssel, hogy a külföldi latin írású címeket nyelvek szerint tagolva betűrendben sorolja fel. Ugyanilyen tagoltságot mutat a Matica Srpska Könyvtárának katalógusa is. Ezzel szemben a két latin írást használó köztársaság nemzeti könyvtárai egységes katalógusokat építenek, a címeket a latin írás, illetve betűrend alapján egységesítik.

Eltérést mutatnak a nemzeti könyvtárak betűrendes katalógusai a beosztási rend tekintetében is. Amíg a belgrádi és ljubljanai a mechanikus elvre épül fel, addig Zágrábban (és ennek nyomán Horvátország minden tudományos könyvtárában) a substantívum regens a beosztás alapját képező rendsző.

A könyvtárakban használatos szakrendszerek és a szakozás nyomán létrejött katalógusok szintén változatos képet mutatnak. Ennek magyarázata az, hogy a jugoszláv könyvtárosok egy jelentős része — elsősorban a horvátországiak — a decimális rendszerrel szemben elutasító álláspontot foglal el, sőt azt hangsúlyozza, hogy ez a szakbeosztás teljesen alkalmatlan tudományos könyvtárak anyagának szakszerinti feltárására. A másik csoport viszont elismeri a decimális szakbeosztás gyakorlati előnyeit és meg is valósítja a maga területén. Ezen elvi ellentét alapján áll elő az a helyzet, hogy decimális rendszerű szakkatalógust találunk a Matica Srpska Könyvtárában, valamint a szlovén nemzeti könyvtárban (Ljubljanában emellett tárgyszókatalógus is épül), viszont más rendszerű szakkatalógust a szerb és a horvát központi könyvtárban. Ez utóbbiak mindenütt sajátosan alakultak ki. A horvát nemzeti könyvtár tárgyszó-szakrendszere pl. 500 főcsoportot tartalmaz, amelyek az anyag természetének megfelelően alcsoportokra oszlanak. Ezt a szisztémát a könyvtár vezetői nem tartják megfelelőnek, ezért tárgyszó-katalógus felállítására gondolnak. A decimális szakozás bevezetésének lehetőségével egyáltalán nem foglalkoznak.

Olvasószolgálat

A tárgyalt könyvtárak olvasószolgálati munkáját az határozza meg, hogy nemcsak nemzeti, hanem egyetemi igényeket is ki kell elégíteniük. E két szempont bizonyos fokig ellentétesen érvényesül, különösen a hazai anyag tekintetében, ahol a nagyarányú (hallgatói) igényekkel szemben az állomány megóvásának kérdése is felmerül. A háború utáni anyag olvastatása az archivális példányok biztosítása mellett nem jelent problémát, sokkal nehezebb a helyzet a régebbi, egy példányban meglevő hazai művek tekintetében. Itt teljes mértékben az állományvédelem szempontjai érvényesülnek; pl. a Matica Srpska Könyvtárában, az értékes szerb hírlapokat kizárólag mikrofilmen kapja meg az olvasó. Zágrábban az 1945 előtti könyveket, valamint a horvát hírlapokat és folyóiratokat csak helyben lehet használni.

A nemzeti könyvtárak általában hangsúlyozzák az intézmény tudományos jellegét; ennek figyelemre méltó és helyes következménye az, hogy a csupán érdeklődő és szórakozási szándékból olvasókat nem engedik be olvasótermeikbe, hanem csak a felsőbb tanulmányokat folytatókat, illetve a tudományos kutatókat.

A közönségszolgálat mindenütt nagyarányú, az olvasói helyek száma 100 és 300 között mozog. Az olvasótermek megoszlása eltérő képet mutat, de a nagy terem mellett mindig találunk külön helyiséget a folyóirat-használat számára. Emellett gyakoriak a tanárok, kutatók számára fenntartott többszemélyes különszobák.

Az olvasószolgálat keretébe tartozó felvilágosítómunka nálunk is megsokszorozott módon folyik.

Nemzeti bibliográfiák

A jugoszláv kiadványok bibliográfiai feltárásának megoldása hűen tükrözi az egységes és összetartó, de ugyanakkor önálló köztársaságokból álló ország szerkezeti és kormányzási elveit. A nemzeti bibliográfiák ugyanis két szinten jelennek meg, egyrészt országos alapon összefogva, másrészt köztársaságként lebontva. Az előbbi alatt azt a bibliográfiát kell értünk, amely a belgrádi Bibliográfiai Intézet kiadásában a teljes jugoszláv irodalmat tartalmazza, az utóbbiak alatt pedig azokat a könyvészeti kiadványokat, amelyek a köztársasági nemzeti könyvtárak gondozásában egyenként a saját területükön megjelent dokumentumokat regisztrálják.

Az elmondottakból kitűnik, hogy Jugoszláviában kettős, egymással párhuzamos nemzeti bibliográfiai tevékenység folyik, hiszen az összefoglaló központi kiadvány tartalmazza mindazt, amit a köztársaságokéi rész bibliográfiák közölnek.

Felvetődik tehát a kérdés, hogy miért van szükség e dupla munkát és kiadást jelentő rendszer fenntartására. Erre a két típus funkciójának, célkitűzésének elemzése ad választ. A jugoszláv központi nemzeti bibliográfia kis időközönként (két héttől negyedévig) kiadott füzetei, ha némi lemaradással is, de alapjában mégis a kiadványok megjelenését követve közlik a címanyagot. Ez a kiadvány tehát elsősorban praktikus és informatív jellegű. Ezzel szemben a köztársasági kiadványok, amelyek nagyobb időszakot — általában egy évet — ölelnek fel, a nemzet kulturális életének összefoglaló dokumentálása szempontjából nagy jelentőségűek.

A jugoszláv nemzeti bibliográfiát nem valamelyik központi könyvtár, hanem a már említett belgrádi Bibliográfiai Intézet adja ki. A kép teljessége kedvéért mégis ismertetni kell röviden kiadványait; ezek összefoglaló címe: *Bibliografija Jugoslavije*. Első sorozat (*Knjige, brosure i muzikalije*), amely a könyvek címeit tartalmazza, kb. 8000 művet foglal évente magában, és ezeket kéthetente megjelenő füzetekben szakrendben közli. Az egyes évfolyamokat betűrendes mutató egészíti ki. A folyóiratok bibliográfiája (*Bibliografija Jugoslovenske Periodike*) negyedévenként kiadott füzeteiben teszi közzé a kurrens jugoszláv periodikumok adatait. A cikk-bibliográfia (*Clanci i prilozii u casopisama novinama i zbirnim delima*), amely kb. 2000 folyóirat, illetve hírlap feldolgozása alapján készül, maga is három sorozatra oszlik: az irodalmi, a társadalomtudományi, végül az egyéb anyagot összefoglaló részre. E kéthavonta közrebozsított füzetek, amelyek együttesen 3—5000 címet tartalmaznak, szakrendben közlik az anyagot. A sorozatot évi betűrendes mutató egészíti ki.

A köztársasági bibliográfiák a vonatkozó terület nemzeti könyvtáraiban készülnek. Összeállításukat minden érdekelt intézmény természetesen főfeladatai közé sorolja. Nem cél itt most a megjelent kiadványokat kivétel nélkül felsorolni, csak példaképpen óhajtunk két igen jelentős vállalkozást: a szlovén és a horvát nemzeti bibliográfiát bemutatni.

A ljubljana kiadvány 1945 óta dolgozza fel a hazai kiadványokat és évi összesítésben rendszerezi anyagát. (1964-ben az 1961-es év címeinek szerkesztése folyik.) A kötetek a köztársaság területén megjelent folyóiratok és könyvek címeit külön-külön betűrendben közlik, a folyóiratcikkeket pedig decimális szakrendben.

A horvát kiadvány szintén az 1945 óta megjelent anyagot tartalmazza évi két sorozatban, amelyek közül az egyik a könyvek, a másik pedig a folyóirat-cikkek címeit foglalja össze.

A nemzeti könyvtárak bibliográfiai tevékenysége nem szorítkozik kizárólag a kurrens anyag feltárására. Igen nagy energiákat fordítanak a retrospektív bibliográfiák összeállítására is. Munkájuk nehéz, hiszen a múlta vonatkozóan sem hiánytalan könyvtári állományok, sem megfelelő előmunkálatok nem állnak rendelkezésükre. Módszerük ezért úgy alakult, hogy először feldolgozzák saját könyvtáruk állományát, és utána számba veszik a többi könyvtárét is.

Szerbiában már megjelent a XVIII. századi nemzeti anyag bibliográfiája, és jelenleg az 1868—1944. évek közötti időszak kiadványainak összeállítása van folyamatban. Horvátországban is készül az a retrospektív összeállítás, amely az első horvát nyomtatott könyv megjelenésétől, 1483-tól 1941-ig, vagy 1944-ig fogja a horvát könyvkiadást tükrözni. Az anyag kiválasztása három elven: a területin, a nemzetin és a nyelvin alapszik. Ennek megfelelően ez a bibliográfia nemcsak a Horvátországban kiadott, hanem minden horvát szerzőtől származó, illetve az ország területén kívül, de horvát nyelven megjelent kiadvány címét is tartalmazni fogja.

Hasonló elvek alapján indították meg a szlovén retrospektív nemzeti bibliográfia munkálatait is. Megkezdődött az anyaggyűjtés Makedóniában és Bosznia-Hercegovinában is.

A retrospektív nemzeti bibliográfiák között kell megemlíteni a belgrádi nemzeti könyvtár munkáját, amelynek célja a délszláv kéziratos könyvek (XII—XVII. század) bibliográfiájának összeállítása és nyomtatásban való közreadása. Az anyaggyűjtés és a feldolgozás módszere is azonos a retrospektív bibliográfiáknál használt eljárással.

Állományvédelem

A nemzeti dokumentumanyag rendkívüli megbecsülése érvényesül abban a gondosságban, amellyel a köztársasági központi könyvtárak meglévő állományukat védik. Raktári férőhely tekintetében ők is elég rosszul állnak, de még így is teljes rendben és tisztaságban tárolják a numerus currensben felállított anyagukat. A hazai kiadványokat, azon belül is elsősorban a saját köztársaságukét, igyekeznek beköttetni. Amikor erre nincs mód és az anyag jellege (pl. a periodikáknál) megkívánja a védelmet, tékákat használnak, amelyeknek egy része minden oldalról körülfogja a benne tartott kiadványt. Azokban a könyvtárakban, ahol saját könyvkötészet működik, restauráló műhelyeket is állítottak fel mellettük. Ezekben elsősorban a régi könyvek és hírlapok megóvása történik. A hagyományos keretek között mozgó köteteseti és restauráló munka ismertetésétől itt most eltekinthetünk, de nem lenne helyes kitérni a Zágrábban folyó laminálási eljárás rövid leírása és értékelése elől. Az állomány megóvásának ez a módszere ui. élenken foglalkoztatta a közelmúltban az Országos Széchényi Könyvtár illetékes vezetőit is.

A zágrábi nemzeti könyvtár munkatársainak szilárd meggyőződése az, hogy a nemzeti anyagot nemcsak reprodukált (mikrofilm, fotokópia) formájában, hanem eredetijében is meg kell az utókor számára őrizni. Ebből az elvből kiindulva számba vették azokat az eljárásokat, amelyek alkalmasak lehetnek pusztuló

anyaguk — elsősorban az egy példányban meglevő horvát hírlapok — megmentésére. A legszélesebbkörű érdeklődés és vizsgálódás után jutottak arra az eredményre, hogy problémájuk megoldására a laminálási eljárást alkalmazzák. (Ennek lényege az, hogy a japán selyempapírra megerősített lapot két műanyag fólia közé fektetik, és egy hazai gyártmányú gép segítségével 120 C°-on és megfelelő nyomás alatt a papírt és a fóliát szinte egybeötvözik. Az így megerősített lapokat ragasztásos eljárással szabályos kötetekbe kötik.)

A lamináló műhelyt, mint köztársasági restauráló központot 1960-ban állították fel, a rendszeres munka 1961. év óta folyik.

Laminálásra a hírlapanyag kerül, elsősorban az első világháborúban (néha előtte) és közvetlen utána kiadott, rendkívül rossz papírra nyomott évfolyamok. A legrégebb e módszerrel tartósított hírlap 1870-ből való. A laminált lapok állapota eddig semmi elváltozást sem mutat és remélik, hogy káros jelenség az évek múlásával sem fog jelentkezni. Arra természetesen számítani kell, hogy a még ismeretlen élettartamú polietilén-fólia sem marad meg örökké, de úgy gondolják, hogy a vele megerősített lap mégis tartósabb lesz, mint az eredeti papír, amely néhány éven belül biztosan szétesik.

E bizonytalansági tényezőkön túl a laminálást két súlyos és kiküszöbölhetetlen körülmény: az eljárás lassúsága és drágasága teszi erősen problematikussá. A ma folyó — immár üzemszerű — munka tanulsága szerint az itt dolgozó négy munkatárs napi teljesítménye kb. 50 ív, és egy ív laminálási költsége mindent (a dolgozó munkabéréit is) beleszámítva kb. 15 Ft. Arra a következtetésre kellett tehát jutni, hogy ezt a mutatót és célravezető eljárást nagyobb állomány biztosítására nem, csak kisebb mennyiségű anyag megóvására lehet gazdaságosan felhasználni.

A laminálás mellett Zágrábban is, és másutt is élnek a mikrofilmen való anyagbiztosítás lehetőségével. Igen jó és határozott elvi alapokra épül pl. a Matica Srpska állományvédelmi mikrofilmezési programja.

Központi könyvtári szolgáltatások

Központi feladatot látnak el a nemzeti könyvtárak a könyvtárközi kölcsönzés lebonyolítása és a vele kapcsolatos központi katalógusok építése területén.

A könyvtárközi kölcsönzés több síkon történik. Élénk kapcsolat van az egyes köztársaságokban a nemzeti és saját területük tudományos könyvtárai között, nagy forgalmat bonyolítanak le egymással a köztársaságok vezető könyvtárai, és végül jelentős a rajtuk keresztül menő külföldi kölcsönzési tevékenység is. E területen teljes értékű országos centralizációval nem találkozunk, mert bár Belgrádban országos központi katalógus is egyesíti a jugoszláviai könyvtárakban meglevő külföldi könyvek és folyóiratok címeit, de e központi katalógus mellett könyvtárközi kölcsönzési részleg nem működik.

A központi katalógusok szervezése ugyanazt a kettősséget tükrözi, amely a nemzeti bibliográfiák rendszerében is mutatkozik.

A háború után Jugoszláviában három országos központi katalógus felállításával kísérleteztek. A könyvtárak 4 cédulát küldtek be minden műről a belgrádi Bibliográfiai Intézetnek. Ezek közül egyet-egyet a horvát és a szlovén nemzeti könyvtárak kaptak meg, és segítségükkel felépítették a belgrádi központi katalógus mását. Ez a megoldás azonban túl drágának bizonyult, ezért más szervezeti kereteket alakítottak ki. Ennek megfelelően a könyvtárak újabban két jelen-

tócédulát juttatnak el a területileg illetékes nemzeti könyvtárakhoz, amelyből az egyet a belgrádi országos nyilvántartás számára továbbít.

Jelenleg egy országos központi katalógus működik, mégpedig nem valamelyik nemzeti könyvtár, hanem a Bibliográfiai Intézet gondozásában. Az 1952-ben létesült katalógus két részlegre oszlik, a könyvek és a periodikumok nyilvántartására. Előbbi az 1919 óta megjelent külföldi könyvek címeit és lelőhelyeit foglalja magában (kb. 1 400 000 cédulán). Utóbbi, amelynek anyaga kb. 55 000 címre terjed ki, a múlt század eleje óta megjelent külföldi folyóiratokra vonatkozó kimutatás. Az évente adott felvilágosítások száma együttesen 8—9000 körül mozog.

A köztársasági nemzeti könyvtárak saját központi katalógusaikat a hozzájuk tartozó könyvtárak anyagára korlátozzák, tehát regionális jellegűek. E vállalkozásokat különböző fejlettségi fokuk és módszereik miatt nem lehet összefoglalóan jellemezni, ezért ismét csak példák bemutatásához, a horvát és szlovén munkálatok felvázolásához folyamodunk. A zágrábi központi katalógus számára 142 intézmény ad jelentést, mégpedig az egyetemi és a tudományos intézetek könyvtárai. Az üzemi könyvtárak — ahol még nincsen szakszemélyzet — nem kapcsolódtak be a jelentők körébe.

A könyvek katalógusa 200 000 cédulát (1919 utáni anyagot) rendszerez a *Berghceffer*-féle szisztéma szerint, a folyóiratoké pedig kb. 3000 címet foglal magában. Utóbbit szeretnék nyomtatásban is kiadni.

Tervbe vették a hazai periodikumok nyilvántartásának felállítását, sőt a retrospektív bibliográfia munkája során szeretnék létrehozni a horvát könyvek központi katalógusát is.

A szlovén címjegyzék 333 könyvtár bejelentéseiből épül. Könyv-nyilvántartása szintén 1919-ig megy vissza és 1945-ig a hazai műveket is tartalmazza. Amíg a könyvtárak kurrensen beszerzett anyagukat ellenszolgáltatás nélkül jelentik, addig a régebben megjelent művek bejelentését a nemzeti könyvtár megfizeti. A katalógus két részből áll, az 1963-ban lezárt országos kimutatásból, és az 1961-ben indított szlovén címjegyzékből. Előbbi 574 000, utóbbi 227 000 címet tartalmaz. A folyóiratok nyilvántartásában 20 000-féle folyóirat lelőhelye szerepel. A Szlovéniába járó külföldi periodikumok jegyzékét a könyvtár kétvétenként teszi közzé.

A központi katalógusokhoz kapcsolódva kell az egyéb — ma még csak tervezett — központi szolgáltatásokról beszélni. Ezek közül legjelentősebb a Bibliográfiai Intézet elképzelése az országos gyarapodási jegyzék létrehozásáról. A munka megindítását 1965-re tervezik, de a megvalósításának részleteiről (a kiadvány felépítése stb.) még nincsenek döntéseik. Gondolnak a központi katalógus anyagának visszamenőleges kiadására is.

A központi céduelaállítás terve — a hazai anyag vonatkozásában — Horvátországban merült fel. A nemzeti könyvtár saját nyomdát állítana fel, és ebben készítené el a cédulákat, amelyeket mindjárt mellékelne a szétosztásra kerülő kötelespéldányokhoz. E szolgáltatás természetesen nem lenne ingyenes.

Hálózati és módszertani munka

A jugoszláviai központi könyvtárak nemcsak a szorosan vett nemzeti könyvtári feladatokat látják el, hanem szélesebb körben, mint köztársaságuk könyvtárügyének irányítói is tevékenykednek. Ezt a munkát, amit minden jugoszláviai

könyvtáros alapvetően fontosnak tart, pillanatnyilag az jellemzi, hogy egyrészt országosan most van kialakulóban, másrészt területenként még sokban eltérő tartalmat mutat.

Abban az egész állam területén megegyeznek, hogy a köztársaságok könyvtárügye irányítójának szerepét a nemzeti könyvtárak hivatottak betölteni, de az, hogy milyen könyvtárak tartoznak közvetlenül hozzájuk és milyen mértékben, nem alakult ki véglegesen.

Valószínű, hogy a központi könyvtár közvetlen kapcsolatot területe tudományos, illetve városi és járási könyvtáraival fog fenntartani és a kis könyvtárakkal majd ezeken keresztül foglalkozik. Az eddigi gyakorlat alapján az is kibontakozik, hogy nem operatív jellegű végrehajtó hatáskörhöz jut, hanem tanácsadói minőségben lép fel. Ennek keretében természetesen elsőrangú feladata köztársasági könyvtári gyakorlatának lehető egységesítése, a színvonal emelése és a kollektív munkálatok összefogása. Központi (hálózati) funkcióik pontosabb megfogalmazása jelenleg legfeljebb köztársaságonként történhet meg. A Vajdaság nemzeti könyvtára szakmai tanácsadásban, kisebb szemináriumok és tanfolyamok szervezésében, évi konferenciák tartásában határozza meg hálózati tevékenységét és ennek végzésére külön részleget szervezett. A szerb nemzeti könyvtár megfelelő részlege az állami vizsgákra készülő könyvtárosoknak ad segítséget, és tanfolyamokon képi a területéhez tartozó dolgozókat. Szlovéniában két főből áll a hálózati csoport, ezek közül az egyik a szakkönyvtárakkal, a másik pedig a népkönyvtárakkal foglalkozik. Feladatuk a területükön jelentkező könyvtártudományi problémák kidolgozása is. Zágrábban szívesen és gyakran adnak tanácsokat a hozzájuk fordulóknak, de a szervezett munka még nem indult meg. A megfelelő szakembert most képezik ki speciális feladatára.

A nemzeti könyvtárak a szerbiai és a Crna Gora-i (montenegrói) kivételével egyben egyetemi könyvtári funkciókat is gyakorolnak. Ezek azonban alig haladják túl a területükön végzett hálózati munkák kereteit, mert csak a szerzeményezés, illetve az olvasószolgálat vonatkozásában veszik figyelembe az egyetem igényeit. Egyéb központilag végzett tevékenység (feldolgozás stb.) nincs.

A nemzeti könyvtárak működésének szervezeti és igazgatási keretei

Az előzőekben tárgyalt intézmények szervezeti felépítése természetesen megfelel funkcióiknak és így nagy vonalaiban egyezik a nemzeti könyvtárak szokásos szerkezetével. Ezért itt a következőkben nem szükséges az egészet ismertetnünk, csak a magyar viszonyoktól eltérő munkaköri tagolásokra kell a figyelmet felhívunk.

A gyarapítási munkát mindenütt egy osztály keretében végzik, amely tehát a vételek mellett a kötelempéldányok kezelését és szétosztását, valamint a csere-tevékenységet is intézi. Ettől csak a belgrádi Nemzeti Könyvtár gyakorlata tér el, ahol a kötelempéldány-forgalmat külön osztály bonyolítja le.

A könyvfeldolgozó munka szervezetenként az általában egységes feldolgozó osztályok keretében történik. Kivételként a ljubljana-i könyvtár tagolását említhetjük meg, ahol a feldolgozás két önálló részlegben (katalogizálás és szakozás) folyik. Zágrábban viszont az egységes nyomtatványtár (ez a leltározást, feldolgozást, a raktárat és átmeneti jelleggel a technikai részlegeket foglalja magában) keretében történik a feldolgozó munka végzése.

Egyes könyvtárakban (pl. Zágráb) a hazai művek vonatkozásában kettős feldolgoással találkozunk. Ez — a szerintük is helytelen és megszüntetendő gyakorlat — azt jelenti, hogy a könyvek feldolgozása külön történik meg a könyvtár katalógusai és még egyszer külön a nemzeti bibliográfia számára.

A folyóirat-munkákat általában önálló szervezeti egység keretében látják el a katalógizáló munka pedig minden esetben független a könyveketől.

A gyarapítási és feldolgozó tevékenység szervezeti egységeit néhol keresztezi a szakreferensi területen dolgozó könyvtáros munkája. Ennek legfejlettebb formáját a horvát nemzeti könyvtárban találjuk meg. Itt az erre kijelölt könyvtárosok figyelemmel kísérik az intézmény gyűjtőkörébe tartozó irodalom egy-egy meghatározott részét, javaslatokat tesznek a beszerzendő művekre (ezekről az igazgató és a gyarapítási osztály vezetője döntenek), majd szakozzák a tudományterületükhöz tartozó anyagot, sőt annak céduláit be is osztják a szakkatalógusba. Korlátozottabb a ljubljani könyvtár szakreferens-rendszere, amelynek keretében a könyvtár különféle területein dolgozó munkatársak a szerzeményezés egyes szakágainak gondozói. Szerepük e tevékenységen túl másra nem terjed ki.

A bibliográfiai osztályok minden esetben a kurrens és retrospektív köztársasági nemzeti bibliográfiák összeállításának műhelyei, amelyeknek nem feladata a felvilágosító és tájékoztató szolgálat ellátása.

Utóbbi az olvasószolgálathoz tartozik a hagyományos kiszolgáló és kölcsönző tevékenység mellett. A könyvtárközi kölcsönzés lebonyolítása is ebben a szervezeti keretben történik, sőt ide tartoznak nemegyszer — mint információs eszközök — a központi katalógusok is.

A hálózati és módszertani csoportok külön szervezeti egységet alkotnak.

A különgyűjtemények tagolása a könyvtár állományában levő anyag jellegének megfelelően történik.

A könyvtárak vezetésében — az igazgató irányítása mellett — erősen érvényesül a kollektíva szerepe: a vezetői testület mellett, amelybe külső tagokat is delegálnak, a szakkollégium (osztályvezetők és néhány kijelölt dolgozó), valamint a munkástanács (a kollektíva által választott dolgozók) intézik, illetve beszélnek meg a könyvtár ügyeit.

A munka alapja az évi terv, amely az előző évi eredmények és az anyagi lehetőségek figyelembevételével, az előbb említett vezető szervek munkája nyomán készül el. Ez a kiindulópontja annak a szerződésnek is, amit az intézetek anyagi ellátásuk biztosítása céljából felsőbb hatóságaikkal kötnek. Utóbbiak nagymértékben kívánják biztosítani a hozzájuk tartozó könyvtárak sikeres működését, így gyakran — az évi kereten kívül is — jelentős összegeket juttatnak pl. a viszszaemelőleges beszerzésekre, elpusztult állományok pótlására, értékes nemzeti anyag megszerzésére. Meg kell itt jegyezni, hogy a könyvtárak ellátottsága (pl. beralapja) nincs országosan szabályozva, hanem a felettes hatósággal való megállapodástól függ. Gazdálkodási rendszerük, még egy ponton lényegesen eltér a mienktől, mert nemcsak a megállapított költségvetéssel rendelkeznek, hanem ezen kívül bizonyos fokig saját jövedelmeikre is támaszkodnak. Így a könyvtári bevételekből (mikrofilm, duplumok eladása stb.) befolyt összegeket saját hatáskörükön belül tetszés szerint — akár a beralap emelésére is — felhasználhatják.

Nem volt célja ezen összefoglalásnak az, hogy Jugoszlávia nemzeti könyvtárainak munkájáról teljes képet adjon. Csak az alapfunkciók felvázolására szorítkozott és így sok érdekes — a fejlődő könyvtárügy dinamikáját közelebbhozó —

részlet közlésétől kénytelen volt eltekinteni. De azt a szép és egyre magasabb szinten végzett munkát, amelyet a jugoszláv könyvtárosok végeznek, talán így s sikerült érzékelteni.

Jegyzet

Összefoglalásunk egy 1964 őszi, a magyar—jugoszláv kultúrscere-egyezmény keretében megtett tanulmányút tapasztalataiból és vizsgálódásaiból származik. A tanulmányút célja a jugoszláv tudományos, elsősorban a nemzeti könyvtárak munkájának megismerése volt.

Ez alkalommal is köszönetet mondunk a tanulmányút szervező Matica Srpska vezetőinek és munkatársainak, mindenképp P. Malatinnak, L. Čurčićnak, A. Kačanskinak. Ugyancsak ez úton is köszönjük a meglátogatott könyvtári intézmények, így a belgrádi Nemzeti Könyvtár, a Bibliográfiai Intézet, a zágrábi Nemzeti és Egyetemi Könyvtár, a ljubljana Nemzeti és Egyetemi Könyvtár illetékes vezetőinek és munkatársainak, elsősorban dr. Eva Veronának, a zágrábi könyvtár osztályvezetőjének szíves támogatását és segítségét.

A tanulmányút során nyert értékes és szakszerű tájékoztatások mellett különösképpen támaszkodtam még a következő kiadványokra:

Verona, E.: Die Zentralbibliotheken der jugoslawischen Volksrepubliken. = *Biblos*. 6. Jg. 1957. 1. H. 17—24. p.

Grothusen, K. D.: *Die Entwicklung der wissenschaftlichen Bibliotheken Jugoslawiens seit 1945*. Köln. Greven Verl. 1958. 176 p. (Arbeiten aus dem Bibliothekar-Lehrinstitut des Landes Nordrhein-Westfalen. Heft 14.)

Die Funktionen der Nationalbibliotheken Jugoslawiens

M. NÉMETH

Im Rahmen einer Studienreise lernte Verfasserin die Nationalbibliotheken der Jugoslawischen Föderativrepublik kennen, in erster Linie die Bibliothek der Matica Srpska in Novi Sad; weiterhin die Nationalbibliotheken von Beograd, Zagreb und Ljubljana, schließlich das Bibliographische Institut in Beograd. Die Leiter und Mitarbeiter der besuchten Institutionen und besonders Doktor A. Kačanski von der Bibliothek der Matica Srpska und Frau Doktor E. Verona, Abteilungsleiter der Nationalbibliothek in Zagreb gaben viele wertvolle Aufschlüsse. Zur Unterlage ihres Berichtes sich natürlich der einschlägigen Fachliteratur und allererst der Abhandlung von E. Verona (Die Zentralbibliotheken der jugoslawischen Volksrepubliken. = *Biblos* 6. Jg. 1957. 1.—8. 17.—24 p.) und auch K. D. Grothusens Studie (*Die Entwicklung der wissenschaftlichen Bibliotheken Jugoslawiens seit 1945*. Köln 1958. 176 p.) bedienend stellt Verf. fest, daß während in Ungarn die Nationalbibliothek Széchényi allein die Funktionen einer Nationalbibliothek versieht, sind es in Jugoslawien, in Folge des Systems der föderativen Republiken, eine ganze Reihe der Nationalbibliotheken, welche diese Aufgaben — jede auf das Gebiet der eigenen Republik beschränkt und ihre Eigenart beibehaltend — versehen.

Verf. ist der Ansicht, daß neben einer nötigen Dezentralisation sich immer mehr die Konturen einheitlicher Methoden abzeichnen und die Möglichkeiten einer Koordination entwickeln, weiters, daß das Studium dieses Prozesses für die Nationalbibliotheken anderer Länder mit wertvollen Lehren dienen kann.

Die Studie befaßt sich einleitend mit den grundlegenden Charakterzügen des Bibliothekswesens der Jugoslawischen Föderativrepublik. Sodann kennzeichnet sie die Tätigkeit der republikanischen Nationalbibliotheken, hernach greift sie der Reihe nach die auch in Ungarn mit regem Interesse verfolgten wichtigsten Arbeitsfelder einer Nationalbibliothek auf: Eintreiben und Verteilung der Pflichtexemplare, Probleme des Sammelgebiets, Katalogisierungsarbeiten, Informationsdienst, Nationalbibliographien, Schutz des Bestandes, Benützung des Gesamtkatalogs, Fragen der Bibliothekssysteme und der Methodik, Organisations- und Verwaltungsprobleme.